

مبانی تحقق جرایم زیست محیطی

دکتر ناصر قاسمی^۱

۱۳۸۵/۶/۲۰

چکیده

با ملاحظه و بررسی متون تخصصی مربوط به محیط زیست و علل بروز ناگواری‌های زیست محیطی و نیز ارزیابی قوانین و مقرراتی که در این رهگذر تدوین و تصویب گردیده است، شکل‌گیری جرایم زیست محیطی را می‌توان منوط به وجود دو مبنای عمده دانست که یکی از آن دو، آلودگی و آلاینده نمودن محیط زیست، اجزا و ابعاد گوناگون آن است.

علاوه بر آنکه مقوله آلودگی زیست مفهوم و ویژگی‌های خاص خود را دارد بزه‌هایی که در این ارتباط مطرح هستند نیز هر یک دارای مفهوم و ویژگی‌های مخصوص خود می‌باشند که در زمان بررسی جرایم زیست محیطی نکات مزبور مورد ارزیابی قرار خواهند گرفت.

واژگان کلیدی:

مبانی، آلودگی، جرم زیست محیطی، محیط زیست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

یگانه هستی بخش عالم خلقت و ملک و ملکوت، آسمان‌ها، زمین، عالم موجود و مافی‌ها را بر اساس نظمی استوار هستی بخشیده است. در این میان، انسان موجودی است که در بروز اختلال در این نظم و ایجاد نابسامانی و زیان در قلمرو متصرفات خویش نقش به‌سزایی را ایفا نموده است. وی به جای بهره‌مندی از طبیعت و مواهب مستقر در آن و به خدمت گرفتن امکانات و توانمندی‌های آن، در موارد بسیاری با اقدامات خود در جهت نابودی و تخریب و نیز آلایندگی‌های گوناگون آن گام برداشته است.

در گذشته‌های دور، آدمی خود را با محیط پیرامونش سازگار نموده بود، ولی به تدریج هر اندازه که به زمان کنونی نزدیک می‌شویم بر این همزیستی مسالمت‌آمیز خدشه وارد شده است تا آنجا که امروزه شاهد انجام اقداماتی علیه محیط زیست و نعمت‌های همراه با آن هستیم. بنابر سنجش یکی از اندیشمندان به نام جی. تی. میلر، انسان گذشته همراه با طبیعت بوده است نه ضد طبیعت، ولی متأسفانه این دگرگونی نابهنجار پدید آمده و این روند همچنان نیز ادامه یافته است. سابق بر این، محیط زیست با لحاظ محدودیت‌های اکولوژیکی همراه بوده است و در این راستا مقوله‌هایی چون استفاده از مصالح ساختمانی و بومی، صرفه‌جویی در منابع، توسعه متناسب و سازگار با محیط، قنات‌ها، بادگیرها، بهره‌مندی درست از آب و گیاه به منظور پالایندگی هوا و ساخت مناظر مطبوع، به وجود آوردن باغ و باغچه‌ها در محیط مسکونی و فضای عمومی در شهرها و اطراف آنها که از علل تأثیرگذار در حفاظت از محیط زیست شهری به‌شمار می‌رود؛ مورد توجه بوده است.

از ابتدای دهه ۱۹۶۰ میلادی استفاده لجام‌گسیخته از فناوری‌های مختلف زیان‌های فراوان و گسترده‌ای بیش از گذشته بر بیکره محیط زیست و طبیعت وارد نموده است. به همراه پیدایش رشد اقتصادی در پاره‌ای از کشورها در این دهه‌های اخیر، تغییرات جدی و نگران‌کننده‌ای در عرصه محیط زیست جهانی و زیست کره پدیدار گشته است. از یک سو فناوری‌های نوین انسان را از یک سلسله امکانات و توانمندی‌ها بهره‌مند ساخته است، و از سویی دیگر به او و محیط زیست او که مبنای استقرار و استمرار موجودات زنده به‌ویژه آدمی و حیات آنان می‌باشد، خسارات قابل توجهی وارد کرده است. مانند: آلودگی هوای شهرها و اطراف آنها که از سوخت وسایل نقلیه، کارخانه‌ها و ... ناشی می‌شود و سبب کاسته شدن از فضای سبز درون و بیرون شهری، کاهش اکسیژن و بروز اختلالات و بیماری‌های^۱ گوناگون روانی و جسمی ... می‌گردند.

آلوده شدن آبها یا مصارف مختلف از راه‌هایی چون ورود فاضلات‌های صنعتی و غیرصنعتی و افزوده شدن زباله‌ها و ...، که از یک سو موجبات مرگ و میر آبزیان را فراهم ساخته است و از سوی دیگر بر سلامتی^۲ انسانها اثر ناگوار بر جای گذارده است.

۱- بیماری عبارت است از: هر نوع صدمه و زیان به اعمال فیزیکی، مغزی، یا رشد و توسعه اعمال فیزیکی و مغزی.

۲- سلامتی عبارت است از: حالت کامل رفاه جسمی، روحی و اجتماعی.

وجود زباله‌ها و نخاله‌ها (پسماندها) در سطح شهرها، آلودگی صوتی و مانند آن بر دامنه این اقدامات زیان بار نیز افزوده است. به گونه‌ای که اکنون در بسیاری از شهرها میزان قابل توجهی از منابع غیرقابل تجدید شونده زمین مورد استفاده قرار گرفته و از هم گسیختگی پاره‌ای از اکوسیستم‌ها و سست شدن سازگاری انسان و محیط زیست را به همراه داشته است.

۱- آلودگی محیط زیست

نابسامانی‌های موجود در طبیعت و آلودگی‌های زیست محیطی که بدون تردید ناشی از بهره‌وری نادرست انسان از طبیعت و منابع آن در سایه مسایل اقتصادی و صنعتی می‌باشد؛ موضوعی به نام «بحران زیست محیطی» که یک معضل همه جانبه و فراگیر در عرصه‌های ملی و فرا ملی و بین‌المللی قلمداد می‌شود را به وجود آورده است و در این رهگذر توجه طرفداران و علاقمندان محیط زیست را در سطح داخلی و خارجی اعم از دولت‌ها، نهادها و سازمان‌های عمومی و دولتی، N.G.O، اشخاص (اندیشمندان و متخصصین) و نیز مجامع و سازمانهای منطقه‌ای و بین‌المللی را به خود معطوف داشته است و در نتیجه، نگارش مطالب علمی و تدوین و تصویب قوانین و مقررات داخلی و کنوانسیون‌ها، پروتکل‌ها و ... را در قلمرو منطقه‌ای و بین‌المللی در جهت جلوگیری از آلودگی‌ها و نیز حمایت از محیط زیست و مقابله با عوامل آلاینده با استفاده از ابزارهای کیفی (در سطح داخلی) و حقوقی (در سطح داخلی و خارجی) به همراه داشته است.

همان گونه که پیش از این گفته شد، آلودگی محیط زیست (و نیز تخریب و انهدام آن) در بیشتر موارد از جمله دستاوردهای کشورهای صنعتی و فعالیت‌های گوناگون آنان می‌باشد و کشورهای در حال رشد سهم کمتری در پیدایش این اقدامات خطر آفرین و زیان بار دارند، به گونه‌ای که این موضوع مورد توجه و پذیرش برخی از کنفرانس‌های بین‌المللی مانند ریو قرار گرفته است. در قسمتی از اصل هفتم اعلامیه ۱۹۹۲ کنفرانس بین‌المللی محیط زیست در ریو آمده است: «..... اگرچه در مورد مشارکت‌های متفاوت جهانی در زمینه رفع آلودگی محیط زیست همه کشورها مسئولیت مشترک دارند، اما مسئولیت هر یک از آنها در قبال این امر متفاوت است. کشورهای صنعتی خود نمایانگر این مسئولیت هستند زیرا آنها در یک تلاش بین‌المللی استمرار توسعه را به دوش می‌کشند که در نتیجه، خساراتی را متوجه محیط زیست جهان می‌کنند. از سوی دیگر، آنها هستند که از تکنولوژی و قدرت مالی برخوردارند.»

هرچند در این اصل، مسئولیت واقعی متوجه کشورهای توسعه یافته و صنعتی شده است، با این وجود کشورهای مزبور سعی در گریز از این امر داشته و همواره تلاش می‌کنند تا مسئولیت مزبور را متوجه کشورهای در حال رشد نمایند و تحت عنوان حمایت از محیط زیست و مقابله با اقدامات آلاینده و مخرب، مانع از انجام فعالیت‌های صنعتی و علمی و حتی پژوهش‌های مرتبط با آن از سوی کشورهای در حال رشد و توسعه می‌شوند؛ که تلاش‌های فراگیر و بین‌المللی اخیر درباره فعالیت‌های هسته‌ای ایران یکی از نمونه‌های بارز این اقدامات می‌باشد.

پیش از آنکه مفاهیم آلودگی محیط زیست مورد بررسی قرار گیرد؛ بایستی به این موضوع اساسی نیز اشاره نمود که اصولاً آلودگی محیط زیست از دیدگاه های زیست محیطی و یا حقوقی دارای دو مفهوم است عبارتند از:

۱- مفهوم عام

۲- مفهوم خاص

مقصود از مفهوم عام، ارائه تعریفی از آلودگی است که در برگیرنده تمامی انواع مختلف آلودگی اعم از آلودگی آب، هوا، صوتی، حرارتی، شیمیایی، هسته‌ای و ناشی از رادیواکتیو، ناشی از زباله و نخاله و نیز ناشی از پسماندها خواهد بود.

مفهوم خاص آلودگی محیط زیست بیانگر تعریف ویژه‌ای از آلودگی‌هایی است که مرتبط با موضوعات گوناگون مطروحه در این قلمرو می‌باشد. به عبارت دیگر، علاوه بر قرار گرفتن در زمره مفهوم کلی آلودگی، هر یک از موارد مزبور به نوبه خود نیز دارای تعریفی مخصوص به خود می‌باشند. این موضوع در قلمرو قوانین و مقررات مختلف نیز مورد توجه قرار گرفته است. قانونگذار علاوه بر بیان مفهوم عام آلودگی محیط زیست، درباره آلودگی، آب^۱، هوا^۲، صوتی^۳ و نیز به ارائه تعریف ویژه مربوط به هر یک از این موارد مبادرت نموده است.

۱-۱ مفهوم زیست محیطی آلودگی

درباره مفهوم زیست محیطی و یا به عبارتی علمی آلودگی در قلمرو محیط زیست، تعابیر و تعاریف گوناگونی ارایه شده است که در اینجا تنها به چند مورد از آن اشاره می‌گردد. بر اساس یکی از این تعاریف، آلودگی محیط زیست عبارت است از: «هرگونه تغییر در ویژگیهای اجزای متشکل محیط به طوری که استفاده پیشین از آنها ناممکن گردد، و به طور مستقیم یا غیرمستقیم منافع و حیات موجودات زنده را به مخاطره اندازد.»^۴

در یکی دیگر از این تعاریف که تفاوت اساسی و ماهیتی با تعریف یاد شده در بالا نیز ندارد و تنها می‌توان از لحاظ سیاق عبارتها و منطوق آن وجود تفاوت میان آنها را پذیرفت؛ در بیان آلودگی مزبور چنین آمده است: "تغییر نامطلوب در خواص فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی هوا، آب یا زمین"^۵

از بررسی تعریف‌هایی که درباره مفهوم زیست محیطی آلودگی ارایه شده است می‌توان به نکته‌ها و ویژگی‌هایی دست یافت که عبارتند از:

۱- بند (۳) ماده (۱) از آیین نامه جلوگیری از آلودگی آب

۲- ماده (۲) از قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا

۳- ماده (۲) از آیین نامه اجرایی نحوه جلوگیری از آلودگی صوتی

۴- مینو دبیری. "آلودگی محیط زیست"، چاپ اول، تهران، نشر اتحاد، ۱۳۷۵، ص/۱۱

۵- جی. تی. میلر. "زیستن در محیط زیست" مجید مخدوم، چاپ پنجم، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷، ص/۱۱

تحقق آلودگی محیط زیست متوقف بر ایجاد تغییرات گوناگون در اجزای محیط زیست (اکوسیستم) می‌باشد.

۱- اجزای مزبور که بروز تغییرات مختلف در آنها منجر به پیدایش آلودگی در محیط زیست می‌شود، اجزای غیر جاندار^۱ محیط زیست یعنی هوا، آب و زمین هستند.

۲- در بروز این آلودگی، اشکال گوناگون تغییر یا دگرگونی مورد نظر نیست؛ بلکه رخداد تغییر نامطلوب در اجزای محیط زیست مطمع نظر می‌باشد.

۳- مقصود از نامطلوب بودن تغییر آن است که سبب شود تا موجودات زنده (اجزای جاندار^۲ محیط زیست و اکوسیستم) نتواند استفاده‌ای که قبل از وقوع این تغییرات در آب، هوا یا زمین می‌نموده‌اند را داشته باشند. زیرا هنگامی که آب به واسطه مواد آلاینده آلوده گردید و یا هوا از طریق انتشار عناصر مضر و زیان‌آور آلوده شد دیگر نمی‌تواند سودمندی گذشته را برای موجودات زنده به همراه آورد. به این ترتیب، موجودات زنده که پیش از آن می‌توانستند با استفاده از این اجزا از یک سو به حیات خود ادامه دهند، و از سوی دیگر در معرض نابودی زودرس و انواع بیماری‌های مسری، مهلک و مانند آن نیز قرار نگیرند؛ اکنون در اثر استفاده از آب یا هوا یا زمین آلوده از این خطرات و ره‌آورد‌های زیان‌بار در امان نخواهد بود. بنابراین، بهره‌برداری گذشته‌عاری از این معضلات، به لحاظ وجود این تغییرات امکان پذیر نخواهد بود. به عبارت دیگر، دگرگونی‌های مضر پدید آمده در اجزای یاد شده محیط زیست حیات و منافع جانداران را به مخاطره خواهند افکند.

۴- تغییرات زیان‌آوری که منجر به وقوع آلودگی محیط زیست می‌شود تغییراتی است که در ویژگی‌های سه‌گانه فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی اجزای نامبرده شده پدید می‌آید. از جمله مواردی که می‌توان از آنها به عنوان نمونه‌های بارز آلودگی محیط زیست (ایجاد تغییرات نامطلوب در ویژگی‌های گوناگون اجزای محیط زیست) نام برد عبارتند از:

۱- حوادث آلوده کننده گسترده هوا در دره میوز واقع در کشور بلژیک در سال ۱۹۳۰ میلادی؛

۲- وقوع حادثه مهم منجر به آلودگی هوا در شهر دونورا در ایالت پنسیلوانیای آمریکا در سال ۱۹۴۸؛

۳- فاجعه شیمیایی بویال هند^۳ در سال ۱۹۴۸ میلادی که یکی از مهمترین و زیانبارترین موارد انتشار مواد سمی و شیمیایی محسوب می‌گردد.

۴- وقوع آلودگی گسترده هوا در سال ۱۹۵۲ در انگلستان؛

۵- وقوع انفجار در زباله‌های اتمی تأسیسات اتمی مستقر در کوه‌های اورال شوروی سابق در نتیجه پردازش دوباره پلوتونیم در سال ۱۹۵۷؛

^۱- ABiotic

^۲-Biotic

^۳-Bhopal

- ۶- ورود بیش از پنجاه هزار گالن فاضلاب رادیواکتیو به رودخانه می‌سی‌سی‌پی در مینه سوتای آمریکا در سال ۱۹۷۱؛
- ۷- بروز آتش سوزی در یک رآکتور تولید پلوتونیوم در شمال منطقه لیورپول انگلستان در سال ۱۹۷۵؛
- ۸- ورود حدود نهمصد تن مواد مایع خنک کننده رادیواکتیو به اقیانوس آرام در سواحل ژاپن در سال ۱۹۷۶؛
- ۹- وقوع حادثه اتمی تری مایل ایسلند^۱ در پنسیلوانیای آمریکا در سال ۱۹۷۹؛
- ۱۰- وقوع انفجار در مرکز برق اتمی چرنوبیل^۲ در اوکراین در سال ۱۹۸۶.

۱-۲- مفهوم حقوقی آلودگی

برای آن که بتوان آلودگی محیط زیست را از نگاه حقوقی تعریف و بررسی نمود، ابتدا باید از قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ (با اصلاحات متعدد در ۱۳۷۱، ۱۳۷۶ و ۱۳۷۸) و ماده مندرج در آن سخن گفت و سپس به بررسی موضوع در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ و ماده مربوط میادرت نمود.

۱-۲-۱ مفهوم آلودگی در قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست.

در ماده (۹) قانون مزبور در تعریف آلودگی محیط زیست آمده است: «پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب، هوا یا خاک به زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد.» همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، صرف نظر از تفاوتی که از نظر سیاق عبارت و استفاده از برخی واژه‌ها که در این تعریف بکار رفته است، از نظر مفهوم و ماهیت تفاوت اساسی میان این تعریف و تعاریفی که متخصصین زیست محیطی از مفهوم آلودگی مطرح کرده اند وجود ندارد. قانونگذار در این تعریف موارد، مبانی، مصادیق و ابعاد گوناگونی مطرح شده در تعاریف متخصصین را مورد استفاده قرار داده است. در این تعریف که در عرصه قانونی وارد شده است و جلوه‌ای حقوقی به آن بخشیده است، صرف نظر از نکته‌هایی که پیش از این در رهگذر مفهوم زیست محیطی آلودگی بیان گردید ویژگی‌های دیگری نیز وجود دارد که به طور کوتاه و گذرا مورد توجه قرار خواهند گرفت. این ویژگی‌ها عبارتند از:

۱- پیدایش آلودگی ناشی از پخش و انتشار مواد خارجی به اجزای غیرجاندار

محیط. اصولاً موضوع پخش و یا انتشار مواد خارجی مربوط به آن بخش از قلمرو محیط زیست و اجزای آن است که امکان وقوع آن وجود دارد، که بدون تردید هوا می‌تواند مصداق بارز و گسترده آن باشد؛ هرچند وقوع این موضوع در دیگر اجزای محیط زیست نیز امکان‌پذیر خواهد بود. در

¹ Three mile Island

² Chernobille

راستای شکل‌گیری پخش و انتشار مواد خارجی (البته مضر و زیان‌آور) در هوا، انواع گوناگونی از آلایندگی محیط زیست مانند آلودگی شیمیایی هسته‌ای و ناشی از مواد رادیواکتیو، آلودگی صوتی و حرارتی پدید خواهد آمد که باید از وقوع آنها به عنوان بخشی از جرایم زیست محیطی نام برد.

۲- آمیختن و ترکیب شدن مواد خارجی به اجزای غیر جاندار محیط. اصولاً آمیختن مواد خارجی به محیط زیست گویای پدید آمدن آلودگی محیط زیست در گستره آب خاک و زمین است. به عبارت دیگر آمیختنی و ترکیب شدن مواد خارجی به این اجزاء سبب بروز جرایم زیست محیطی آلودگی آب، خاک و زمین خواهد شد.

۳- خارجی بودن مواد انتشار یافته و ترکیب شده با محیط زیست. خارجی بودن موادی که بر اثر پخش یا آمیختن به آب، خاک یا زمین ایجاد آلودگی می‌نمایند، بیانگر این نکته مهم است که بروز آلودگی‌های گوناگون محیط زیست ناشی از وقوع دگرگونی‌های درونی در اجزای مورد بحث نیست؛ بلکه پیدایش این آلودگی‌ها (جرایم زیست محیطی) نیازمند وجود مواد خارجی و ورود آنها به قلمرو آب و ... از طریق انتشار یا ترکیب با این اجزاء و تغییر زیان‌آور چگونگی‌های فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیک به آنها می‌باشد.

۴- زیان‌آور بودن تغییرات فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیک کیفیت آب، هوا، خاک و یا زمین ناشی از پخش یا آمیخته شدن مواد خارجی. هنگامی می‌توان از وجود آلودگی در محیط زیست سخن گفت و به دنبال آن وقوع جرایم زیست محیطی را پذیرفت که دگرگونی‌های چندگانه پدید آمده (به تنهایی یا توأمان) حاوی خسارت و صدمه باشند و سودمند بودن این اجزاء را تبدیل به زیان‌آور بودن برای حیات و موجودات زنده نمایند. بنابراین، در صورتی که این تغییرات همراه با این شرایط نباشند (علی‌رغم آن که تغییر پدید آمده است) آلودگی (جرم) به شمار نخواهند آمد.

در این جا باید به این نکته نیز اشاره شود، که ممکن است مواردی پیش آید که فعالیت‌های آدمی موکول به بروز تغییر گردد و این تغییر در محیط دارای آثار ناگوار نیز باشد، اما آلودگی (جرم) قلمداد نگردد. مانند اجازه قانونی استفاده از سموم دفع آفات نباتی که بدون تردید سبب بروز تغییر نامطلوب در محیط زیست خواهد شد، لیکن به دلیل ضرورت استفاده از آن، قانونگذار در مقررات قانونی نظیر قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست اجازه بهره برداری از آن را داده است.

هم چنین استفاده از انواع سوخت‌ها در وسایل نقلیه و یا مراکز تولیدی و صنعتی، که با قبول موضوع استاندارد و پذیرش ایجاد آلودگی (تغییرات نامطلوب) تا حد مجاز در این موارد، اقدامات آلاینده مزبور از حمایت قانونی برخوردار بوده و مرتکبین قابل تعقیب نخواهند بود و حال آنکه پرسشی که در این جا می‌تواند مطرح باشد آن است که آیا صرف رعایت استاندارد در این گونه موارد کافی است؟ اگر استانداردهای مربوطه رعایت شود و آلودگی‌های حاصله در حد مجاز باشند آیا گسترده بودن فعالیت‌های آلاینده مجاز و قابل قبول از حیث رعایت استاندارد، نمی‌تواند محیط زیست را با خطرات مختلف مواجه سازد و آثار ناگوار و

نامطلوب بر آدمی (فیزیکی و یا مغزی) و دیگر موجودات زنده به همراه داشته باشد؟ آیا امروز پیدایش بسیاری از آلودگی‌های زیست محیطی متأثر از همین فعالیت‌های مجاز نیست؟! پاسخ این پرسش روشن است. موضوعی که باعث می‌گردد تا قانونگذاران به تعیین استانداردها و تبیین مقررات مربوط به آنها بپردازند و این میزان تغییرات در اجزای محیط زیست را بپذیرند؛ همانا ضروری دانستن استفاده از فناوری‌های مختلف برای برطرف کردن نیازهای متنوع انسانها و حرکت در مسیر بروز تحولات نوین صنعتی و مانند آن از یک سو، و رشد و توسعه فناوری و بنیادهای اقتصادی از سوی دیگر است و این ضرورت است که توجیه‌کننده قابل قبول دانستن ایجاد آلاینده‌گی مجاز و مطابق با استاندارد می‌باشد. شایسته است که در این‌جا به فرمایش پروردگار عزیز عالم در آیه چهل و یکم سوره شریفه روم اشاره شود که بیانگر ارتباط مستقیم آلودگی (و نیز تخریب) محیط زیست با رفتار آدمیان می‌باشد. در این آیه آمده است: «ظهر الفساد فی البر و البحر بما کسبت ایدی الناس لیذیقهم بعض الذی عملوا لعلهم یرجعون». تباهی در خشکی و دریا به دلیل کارهایی که مردم کرده‌اند پدیدار شده است و خداوند می‌خواهد نتیجه برخی از اعمال آنها را به ایشان بیچشاند، شاید به سوی او بازگردند.

۲-۲-۱ مفهوم آلودگی در قانون مجازات اسلامی

تعریف آلودگی محیط زیست که در ماده (۹) قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست لحاظ شده بود، با تغییرات اندکی در منطوق و سیاق عبارت آن در تبصره (۲) ماده (۶۸۸) قانون مجازات اسلامی مطرح گردیده است. در این تبصره آمده است: «منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد تغییر دهد». همان‌طور که ملاحظه می‌گردد هیچگونه تفاوت ماهیتی میان این دو تعریف وجود ندارد. بنابراین مسائلی که در ارزیابی ماده (۹) بیان گردیده است منطبق با تبصره فوق‌الذکر نیز می‌باشد و به این ترتیب تبصره مزبور نیازمند تجزیه و تحلیل مستقل و جداگانه‌ای نخواهد بود. نکته درخور توجهی که در اینجا وجود دارد آن است که با توجه به سابق و لاحق بودن این دو مستند و لحاظ موضوع تاسخ و منسوخ در قوانین و مقررات قانونی، عنصر قانونی (و به عبارتی حقوقی) مفهوم آلودگی در حقوق کیفری محیط زیست، تبصره (۲) ماده (۶۸۸) خواهد بود و با وجود این تبصره نیازی در استناد به ماده (۹) وجود نخواهد داشت.

۱-۳- منابع آلودگی

آلودگی‌هایی که در عرصه محیط زیست و اکوسیستم پدیدار می‌گردند ناشی از یک سلسله فعل و انفعالات و فعالیت‌های گوناگون است. به عبارت دیگر آلودگی‌های زیست محیطی از راه‌های مختلف به وجود می‌آیند و دارای منابع متفاوتی هستند که این منابع نیز، خود از منشاء و زمینه یکسانی برخوردار نیستند. گاهی منشاء آلودگی تحولات مربوط به درون اجزای غیر جاندار محیط زیست است و انسان در آن نقشی ندارد، که در این حالت آلودگی پدید آمده خارج از موضوع بحث این مقاله و به طور کلی حقوق و حقوق محیط زیست خواهد بود. مانند آلودگی حاصله از فعالیت‌های آتشفشان‌ها و مواردی نیز وجود دارند که بروز آلودگی‌ها متأثر از عملکرد و اقدامات انسان است یعنی منشاء انسانی دارند، که بدون تردید این بخش از آلودگی‌ها هستند که مورد نظر قانونگذاران و حقوق (کیفری) محیط زیست می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت که به طور کلی پیدایش آلودگی در محیط زیست ناشی از دو منبع اساسی است که عبارتند از :

۱- منبع طبیعی

۲- منبع انسانی

طبقه‌بندی منابع آلودگی محیط زیست به طبیعی و انسانی، تقسیم‌بندی اولیه به شمار می‌روند، زیرا در بیان ظهور آلاینده‌های متفاوت نمی‌توان تنها به عنوان کلی انسانی یا طبیعی بودن منبع آلودگی استناد کرد، بلکه بایستی منبع مزبور را به صورت دقیق و جزئی نیز مشخص نمود. بنابراین هر یک از اجزای غیر جاندار محیط زیست اعم از آب، هوا، خاک و زمین به نوبه خود دارای منابع آلوده کننده مخصوص به خود نیز می‌باشند. به همین دلیل مقنن در قوانین و مقررات مختلف در رهگذر آلودگی‌های گوناگون مانند آلودگی هوا، صوتی، آب و به طور مستقل از منابعی که سبب بروز این آلودگی‌ها می‌شوند نیز سخن گفته است و این امر نشانگر آن است که نمی‌توان برای انواع مختلف آلودگی تنها به داشتن منبع انسانی آن استناد کرد و به همین اندازه بسنده نمود؛ زیرا برای پیشگیری از وقوع یا تکرار این آلودگی‌ها از یک سو، و تعیین تکلیف درباره پدید آوردندگان این آلودگی‌ها از سوی دیگر، شناخت منبع یا منابع خاص هر یک از اقسام مختلف آلودگی‌های محیط زیست مثل هوا یا صوت ضروری خواهد بود. مانند تعیین منابع ایجاد کننده آلودگی هوا در ماده (۳) قانون نحوه ی جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴ (اصلاحی ۱۳۸۳) که عبارتند از :

۱- وسایل نقلیه موتوری

۲- کارخانجات و کارگاهها و نیز نیروگاهها

۳- منابع تجاری و خانگی و منابع متفرقه

در آیین‌نامه اجرایی نحوه جلوگیری از آلودگی صوتی مصوب ۱۳۷۸ نیز منابع بروز این آلودگی (که تشابه فراوانی با منابع آلاینده هوا نیز دارند) به صورت جداگانه ذکر شده است. در ماده (۶) این آیین‌نامه منابع مزبور به شرح زیر فهرست گردیده است :

۱- نیروگاهها و پالایشگاهها

۲- کارخانه‌ها و کارگاهها

۳- وسایل نقلیه موتوری اعم از هوایی، دریایی، زمینی و زیرزمینی.

۴-۱ انواع آلاینده‌ها

آلاینده‌های محیط زیست را می‌توان از جهات گوناگون طبقه‌بندی نمود. یکی از مهمترین طبقه‌بندی‌های مزبور، دسته‌بندی آلاینده‌ها از حیث بیولوژیکی می‌باشد. بر این مبنا در گونه آلوده‌کننده کلی وجود دارد که هر یک به نوبه خود دارای زیر بخش‌ها و مصادیق متعدد دیگر نیز می‌باشند. آلوده‌کننده‌های مزبور عبارتند از :

۱- آلوده‌های قابل انحطاط

۲- آلوده‌های غیر قابل انحطاط

۱- قابل انحطاط :

آلاینده‌های قابل انحطاط گروهی از آلاینده‌های زیست محیطی هستند که می‌توان آنها را تجزیه نمود و نیز به مضارف مورد نظر رساند و یا از بین برد. بنابراین آلوده‌کننده‌های قابل انحطاط دارای سه قابلیت هستند که عبارتند است از :

۱- قابلیت تجزیه

۲- قابلیت مصرف

۳- قابلیت انهدام

این قابلیت‌ها که گویای امکان بروز دگرگونی‌های مختلف می‌باشند این نوید را برای محیط زیست و اجزای آن به همراه می‌آورند، که حاکی از پیدایش خطرات جدی و راه آوردهای زیان بار برای محیط زیست نیستند. در سایه وجود آنها امکان پالایندگی هر چند که می‌توان با دشواریهایی روبرو باشند نیز وجود دارد. آلوده‌کننده‌های قابل انحطاط به دو قسمت تقسیم می‌شوند :

الف) آلوده کننده‌های قابل انحطاط تند

ب) آلوده کننده‌های قابل انحطاط کند

الف) قابل انحطاط تند

این بخش از آلاینده‌های قابل انحطاط مربوط به پسماندها و زایدات حاصل از فعالیت‌های کشاورزی، زیست جانوری و حیوانات و نیز فاضلاب‌های ناشی از زیست انسان‌ها (فاضلاب انسانی) می‌باشند که امکان تجزیه سریع آنها وجود دارد. به عنوان مثال، رودخانه‌ای که در آن آب با سرعت در جریان است می‌تواند فاضلاب انسانی وارد شده در آن را به سرعت تجزیه کند و مانع از آلودگی آب (به گونه‌ای که به حال انسان و سایر جانداران زیان‌آور باشند) گردد. این پالایندگی زمانی ممکن است با مشکل مواجه شود که سیستم طبیعی پاکسازی مزبور بنابر وجود دلایلی از قبیل ورود فزاینده و تراکم زایدات آلاینده از مناطق گوناگون نظیر شهرهای بزرگ، مناطقی از یک شهر و در مواردی نیز مناطق روستایی مختل شود و این اختلال سبب از بین رفتن امکان پالایندگی یاد شده گردد.

ب) قابل انحطاط کند

مقصود از آلوده‌کننده‌های قابل انحطاط کند آلاینده‌هایی است که تجزیه پذیری آنها با کندی همراه است و برخلاف گونه قبل امکان تجزیه سریع آنها وجود ندارد. در این فرآیند تجزیه اجزای مواد آلاینده به صورت کامل از یکدیگر جدا می‌گردند و یا آنکه به میزان قابل توجهی نارسایی می‌یابند. پاره‌های از مواد رادیواکتیو و نیز د.د.ت در این گروه قرار دارند. در حدود چهار سال زمان نیاز دارد تا د.د.ت وارد شده در خاک بتواند به میزان بیست و پنج٪ از سطح اولیه وارد شده آن در خاک را تجزیه نماید. برخی از مواد رادیواکتیو نیز به گونه‌ای هستند که در گستره زمانی چند دقیقه یا ساعت در حدی که از خطر آفرین بودن آنها جلوگیری گردد، تجزیه می‌شوند و به این ترتیب در شمار آلاینده‌های قابل انحطاط تند قرار می‌گیرند. مانند ید - ۱۳۱.

در برابر این گروه از مواد رادیواکتیو، موادی از این گونه نیز وجود دارند که تجزیه آنها در زمان کوتاه و یا نه چندان طولانی امکان پذیر نیست. مانند استرونیوم-۹۰ که در نتیجه وقوع انفجار اتمی تولید می‌شود و تا ده‌ها سال به صورت مهلک و زیان‌بار در عرصه محیط زیست و طبیعت به جا می‌ماند. به علاوه می‌توان از پلوتونیوم - ۲۳۹ نام برد که در اثر فعالیت نیروگاه اتمی پدید می‌آید و تا صدها هزار سال به شکل خطرآفرین و زیان‌بار در محیط باقی خواهند ماند.

۲- غیر قابل انحطاط

این بخش از آلاینده‌ها که می‌توانند سلامت و بهداشت محیط را با مشکلات و صدمات جدی و فراوان روبرو سازند، آلوده‌کننده‌هایی هستند که اصولاً از راه‌های طبیعی تجزیه پذیر نبوده و متلاشی نمی‌گردند. در این گروه از آلاینده‌ها می‌توان از سرب، جیوه و برخی از ترکیبات آنها و گونه‌ای از پلاستیک‌ها را نام برد. بنابراین برای آنکه بتوان تا میزان زیادی از آلودگی محیط زیست جلوگیری نمود و در نتیجه از بروز خسارت گوناگون (مرگ و میرها، بیماری‌ها و) در اجزای مختلف محیط زیست، به ویژه اجزای جاندار آن ممانعت به عمل آورد؛ بایستی تلاش نمود تا جایی که امکان پذیر است آلوده‌کننده‌های غیرقابل انحطاط و یا قابل انحطاط کند به محیط زیست خصوصاً آب، هوا و خاک وارد نشوند و یا از طریق خارج کردن آنها از محیط زیست، در راستای کاستن از شدت این زیان‌ها گام برداشت.

نتیجه

بر اساس بررسیهایی که در زمینه آلودگی محیط زیست و تأثیر آن و نیز تحقق پاره‌ای از جرایم زیست محیطی صورت پذیرفته است. می‌توان موارد ذیل را به عنوان راه‌آورد این ارزیابی‌ها بر شمرد:

۱- بخشی از فعالیت‌هایی که اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی در راستای نیل به اهداف و برنامه‌های مورد نظر خویش انجام می‌دهند، موکول به بروز آلودگی‌های گوناگون در عرصه محیط زیست می‌گردند.

۲- وجود قلمروهایی متفاوت در رهگذر آلودگی‌های زیست محیطی است که سبب مطرح شدن عناوین خاصی چون آلودگی صوتی، آب، هوا و ... می‌گردد.

۳- با انعکاس قلمرو عناوین مختلف مربوط به آلودگی محیط زیست در قوانین و مقررات، جرایم زیست محیطی متنوع و متعددی نیز در این باره و در گستره حقوق کیفری و محیط زیست مطرح شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی